

VZDELÁVANIE A SPOLOČNOSŤ

IX.

vedecký zborník

Renáta Bernátová
Tetyana Nestorenko (eds.)

Prešovská univerzita v Prešove
Pedagogická fakulta

VZDELÁVANIE A SPOLOČNOSŤ

IX.

vedecký zborník

Renáta Bernátová
Tetyana Nestorenko (eds.)

PREŠOV 2024

Vzdelávanie a spoločnosť IX.

vedecký zborník

Editorky: doc. RNDr. Renáta Bernátová, PhD.
doc. Tetyana Nestorenko, PhD.

Recenzent: prof. PhDr. Milan Portík, PhD.
prof. Valentina Smačilo

Rozsah: 319 strán

Vydanie: prvé

Vydavateľ: Prešovská univerzita v Prešove
vo Vydavateľstve Prešovskej univerzity, 2024
Publikácia bola vydaná elektronicky v Digitálnej knižnici UK PU
<https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Bernatova19>

Za odbornú a jazykovú stránku zborníka zodpovedajú autori jednotlivých príspevkov.
Rukopis neprešiel redakčnou ani jazykovou úpravou.

© Renáta Bernátová, Tetyana Nestorenko, autori, 2024

© Prešovská univerzita v Prešove, 2024

ISBN 978-80-555-3353-7

EAN 9788055533537

ЕКОЛОГІЧНІ ВИКЛИКИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ В КОНТЕКСТІ ЕТИКИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

ENVIRONMENTAL CHALLENGES OF GLOBALIZATION IN THE CONTEXT OF ETHICS OF MODERN SOCIETY

Любов Юрченко, Людмила Гонтаренко

Lyubov Yurchenko, Lyudmila Gontarenko

Анотація

Екологічні кризи вимушують людство піднятися на новий теоретичний ступінь свідомості. Доведено, що шлях до дійсно глобальної свідомості і екологічної культури лежить не через придушення одних культур іншими або раціональне конструювання нових еколого-соціальних систем, а через об'єднання людей і націй на базі загальнолюдської моральної мудрості.

Етика сучасного суспільства, охоплюючи природу, входить в культуру як її складова, і через етику культура в екологічному гуманізмі і екологічній ідеології з'єднується з природою.

Annotation

Environmental crises force humanity to rise to a new theoretical level of consciousness. It has been proven that the way to a truly global consciousness and ecological culture lies not through the suppression of some cultures by others or the rational construction of new ecological and social systems, but through the unification of people and nations on the basis of universal moral wisdom.

Ethics of modern society, embracing nature, enters culture as its component, and through ethics, culture in ecological humanism and ecological ideology connects with nature.

Ключові слова: культура, освіта, глобалізація, екологія, етика.

Key words: culture, education, globalization, ecology, ethics.

Вступ

Досить багато часу знадобилося людству, щоб зрозуміти: всі види живої природи мають рівноцінну з ним внутрішню цінність, ті ж моральні права, і життя у кожної тварини або рослини теж одне і неповторне, а Земля – поки що єдиний дім як для них, так і для людини.

Проблема становлення і розвитку екологічної етики в суспільстві, досліджувана в даній роботі, полягає не в тому, щоб добитися повного виконання її постулатів. Цього неможливо досягти так само, як неможливо отримати абсолютну справедливість або абсолютну свободу. У сучасній науковій літературі прихильників екологічної етики часто критикують, посилаючись на те, що більшість їх пропозицій нереальна. Але ж важливе не досягнення абсолютного, а прагнення до нього.

Деякі прихильники антропоцентризму вважають екологічну етику, засновану на рівноправ'ї людини і природи, непотрібною, оскільки зберегти природу можливо, як і раніше ставлячи на перше місце інтереси людини. У такому разі результатом антропоцентричного

(гуманістичного) підходу до екологічної етики насправді є не екологічна етика, а етика користування навколишнім середовищем. Особливо яскраво ця тенденція виявляється тоді, коли намагаються підмінити зміст виразу «охорона природи» на «раціональне використання природних ресурсів». Адже дійсно існує величезна різниця між усвідомленням того, що даний природний об'єкт ціниться заради його самого (згідно з екоцентризмом) і відчуттям того, що об'єкт не можна руйнувати, оскільки він ще знадобиться людям (згідно з антропоцентризмом).

На жаль, екологічна етика сьогодні ще не привернула належну увагу до себе з боку тих, хто приймає рішення з питань раціонального природокористування, управління навколишнім середовищем, що і зумовлює гостру необхідність дослідження та широкого обговорення її проблем.

1. Аналіз наукових досліджень і публікацій

1.1. Ретроспектива екофілософських концепцій. Роботи, присвячені проблемі становлення етики в суспільстві в умовах екологічної кризи, дозволяють виділити наступні основні положення і моменти, представлені в працях таких видатних філософів сучасності, засновників філософської екоетики як Б. Каллікотт, Х. Ролстон III, О. Леопольд, А. Швейцер, П. Тейлор, Ю. Харгроув [4-6; 8-10].

Традиційна етика і обумовлена нею мораль в умовах сучасності – це швидше джерело сучасних екологічних проблем, але ніяк не засіб для їх вирішення. Нинішня екологічна ситуація, перш за все, потребує перегляду моральних парадигм, бо екологічна наука описує здебільшого те, що є; етика ж повинна вказувати на те, що має бути. Не можна вважати моральною тезу про те, що суспільство повинно досягти стійкої рівноваги з природою. Це лише технічна необхідність. Етичний же характер ця теза отримує лише тоді, коли у неї буде вкладений додатковий компонент первинного морального обов'язку: всяке життя має бути збережено.

В полі екологічної етики можна виділити такі встановлені принципи: чим більш унікальними, красивими, вразливими є природні об'єкти, тим делікатніше з ними варто поводитися; чим життя рідкісніше, тим більше його варто поважати; поважати життя виду слід більше, ніж життя індивідуума; полюби навколишню природу як самого себе; сприймай природу як біосферну співдружність, а не як комору товарів.

Основний принцип екологічної філософії – «благоговіння перед життям» – слід розуміти як безмежну відповідальність за все живе на землі. Етика благоговіння перед життям змушує думати і зважувати – чи дозволяє внутрішнє право людини сліпо слідувати своїм безмежним споживацьким інтересам.

Етика не може бути відносною. Внутрішній компроміс неможливий. Людські дії не можуть бути більш-менш етичними. Принципова відмінність етики благоговіння перед життям від духовної практики, наприклад, християнства, полягає у відношенні людини до внутрішнього конфлікту. Християнина від внутрішнього конфлікту звільняє сповідь, етика ж благоговіння перед життям передбачає постійний внутрішній конфлікт – ніщо не може звільнити нас від усвідомлення нанесення шкоди іншому життю. Совість не може бути заспокоєна після будь-якого неетичного вчинку.

1.2. Особливості прикладної екологічної етики. В порівнянні з іншими областями прикладної етики, екологічна етика особлива, тому що вона не орієнтована головним чином на етику. Скоріше вона зосереджується, концентрується навколо традиційних областей в межах самої філософії, особливо естетики, філософії науки, соціальної і політичної філософії. Етика поведінки людини в біосфері складається з трьох базових елементів: системи вірувань, морального ставлення і набору правил, обов'язків і стандартів характеру.

Основна слабкість в системі збереження природи базується на економічних мотивах і полягає в тому, що більшість компонентів біосфери Землі не має встановленої економічної

вартості. Одночасно слід зазначити, що в етиці охорони природи не можна допускати домінування економічних аргументів.

Так як у сучасних умовах головне джерело екологічної кризи – моральна розбещеність, а найбільш серйозний вид забруднення – забруднення розуму і серця. то глобальна екологічна криза – це, насамперед, моральна криза і вона вимагає моральних рішень на базі екологічної етики, визначення і аналіз яких ставилось за мету даного дослідження.

Аналіз різних наукових поглядів, як минулого, так і сучасності на проблему свідчить, що екологічна етика тільки «стає на ноги» і має безліч суперечливих і невирішених питань. Так, вона базується на двох фундаментально різних ідеологіях – турботі про індивідуальні живі істоти як прямі об'єкти моральної уваги та занепокоєності навколишнім природним середовищем, видами, екосистемами, біосферою в цілому. В обох випадках розвиток етики соціуму вимагає активізації совісті і почуття обов'язку. Екологічна етика починається не з наукових аргументів, а з принципів толерантності, відчуття солідарності з природою, благоговіння перед нею.

Роль і функції екологічної етики за своїм характером дуже різноманітні. Вони можуть включати опис екологічної етики як екологічного консенсуса, необхідного для законодавства, що виражає компроміс між економічними вимогами і екологічними обмеженнями; принципи, які об'єднують наочне поле етики, медицини і закону; екологічний кодекс поведінки; загальне усвідомлення наслідків, викликаних діями людини.

Не варто думати, що екологічна етика породить чіткі, раціонально впорядковані правила, які можна буде застосовувати в конкретних випадках. Незважаючи на стрімкість глобалізаційних процесів у всіх екологічних нішах нашої планети, необхідною є наявність не єдиної універсальної екологічної етики, а швидше ціла система етик, здатна враховувати національну і культурну диференціацію регіонів. Більш того, екологічна етика повинна розглядатися в контексті місцевих реалій, тобто, враховувати місцеві географічні особливості і культуру.

2. Екологічна етика як фундамент екологічної культури

2.1. Норми і принципи екологічної етики. У наш час ще рано говорити про екологічну етику як остаточно сформовану гілку екологічної культури епохи глобалізації. Її принципи будуть ще предметом дебатів не одне десятиліття. І хоча жодна область в прикладній етиці не стосується фундаментальніше філософських питань, ніж екологічна етика, її остаточно форма буде встановлена і прийнята до виконання не філософами, а суспільними структурами лише тоді, коли вони почнуть використовувати ці принципи в практиці ухвалення рішень і для виправдання своїх дій.

Спираючись на достатньо вагомий матеріал щодо міркувань навколо екологічної етики, зроблена спроба розглянути, проаналізувати і, врешті-решт, дослідити внутрішні моральні бар'єри в суспільстві, так звані «табу», які забороняють певні дії по відношенню до природи. Відправним є положення, що вони не повинні повторювати помилок, наприклад, християнських заповідей, як виключно антропоцентричних або таких, що стосуються людей і стосунків між ними.

Прихильники традиційних методів виходу з екологічної кризи великі надії покладають на економіку, право, екологічну освіту. Проте економічні закони змушують людину діяти за принципом «що їй вигідно». На відміну від традиційного економічного підходу до природи на основі схеми «вигідно – невигідно – нерозумно», екологічна етика орієнтує наші стосунки з природою з погляду дилеми «добре – погано».

Знання екології не завжди викликають бажання захищати природу, а закони – це обмеження волі. Екологічна освіта може допомогти перебороти неучтвю. Проте проти байдужості вона малоефективна. Тут потрібно пригадати, що у людей має бути добровільна відповідальність, яка виявляється у вигляді моралі. Можливо, добровільно прийнята відповідальність на основі екологічної етики є набагато ефективнішим способом охорони

природи, ніж економічні важелі, екологічна освіта або право. Тільки етика зможе нам допомогти змінити те недобре по відношенню до природи, що ми в нашому повсякденному житті почали вважати нормальним. Екологічна етика відображає існування екологічної совісті.

З іншого боку, екологічна етика, звичайно, є менш вигідним для людини засобом, ніж, наприклад, економіка. Але і брехати, красти безкарно теж часто вигідно, але багато людей так не чинить, тому що це аморально.

Досліджуючи норми і принципи сучасної етики в суспільстві за умов екологічної кризи, слід зазначити, що етика взагалі ніколи не була відірвана від природи. Необхідність спільної праці і соціальної гармонії затверджувалася прикладами з життя тварин. Боротьба в природі значною мірою обмежена боротьбою між різними видами; але для існування кожного виду взаємна допомога є загальним правилом. Взаємодопомога – важливий чинник природи, і можна визнати цілком доведеним, що практика взаємодопомоги має силу, яка завжди веде до прогресивного розвитку в природі. Таким чином, моральні якості в людині є не що інше, як подальший розвиток інстинкту товариськості, властивого майже всім живим істотам і спостережуваного у всій живій природі. Це дає підстави затверджувати: принципи толерантності, взаємодопомога – одні з основних, головна база суспільної етики. Сучасні етологія і концепція коєволюції багато в чому підтверджують ці думки.

Принципи етики в деякій мірі пов'язані з уявленнями про походження людей від тварин або рослин, що називається тотемізмом. Тотемна мораль, міфологічна єдність людини з природою покладали певні обмеження щодо впливу людини на природне середовище, і це були так звані внутрішньолюдські механізми заборон. До речі, турбота про природу, що виражається найчастіше у формі заборон, характерна для багатьох релігій як минулого, так і сучасності. Своїм корінням екологічна етика досягає видатного пам'ятника стародавнього епосу «Махабхарати», в якому передбачається батьківська турбота людини про все живе, ненанесення шкоди йому ні справою, ні словом, ні помислом.

Уявлення про відповідальність людини за перетворену природу близькі поглядам екзистенціалістів. Ще до загострення екологічної кризи, але після створення атомної зброї, М. Хайдеггер вважав, що завдання його покоління полягає в тому, щоб не дати світу загинути [1, с. 228].

Безумовно, що коренем екологічної етики є любов до природи. Виникає питання: як можна любити всю природу, де є такі види, що шкодять людині? Насправді ж скоріше відчуття, а не розум веде людину до альтруїзму. Альтруїзм породжується і розвивається при переході від розумової моралі до моралі відчуття за тієї умови, що відчуття симпатії і любові є основами альтруїстичного вчинку. Розуму важко буває подолати розуміння власної вигоди, а для відчуття любові, жалю, милосердя достатньо буває миті. Тому до екологічної етики коротшим є шлях через відчуття, ніж розрахунок, через благоговіння перед природою, ніж виконання екологічного законодавства. У зв'язку з цим значне місце в екологічній етиці займає принцип екологічної чутливості, під яким розуміється тонке проникнення за допомогою почуттів людини в світ природи.

Крім того, екологічна етика проповідує повагу до природи відповідно встановленим правилам і стандартам, таким як ненанесення зла, невтручання, справедливість, доброзичливість і толерантність. Повага до природи, заснована на об'єктивній незацікавленості, відрізняється від любові до природи тим, що базується на відчуттях і прихильності, які породжуються нашим особистим інтересом до природного світу і реакцією на нього. Оскільки наша любов до окремої людини відрізняється від нашої поваги до всіх інших осіб, так і любов до природи відрізняється від нашої поваги до неї. Пошана до природи – це таке відчуття, яке ми відчуваємо незалежно від того, любимо природу чи ні.

Для того, щоб зрівняти ступені духовної цінності різних видів живих істот, можна скористатися принципом морального боргу, суть якого полягала б в наступному: обов'язок істоти відносно нижчого за ієрархією виду зростає у міру сходження до вищих ступенів, закінчуючи людиною. Таким чином, екологічна етика уникає суперечності в дискусійному

питанні про рівноцінність всього живого через незрівнянну внутрішню цінність кожної істоти.

Сьогодні, в умовах глобалізації, коли людина отримала значну силу і владу над природним середовищем, особливо гостро постала проблема встановлення гармонії з ним. На її рішення якраз і націлена екологічна етика, розвиток якої можна виразити не тільки через філософські, але і через екологічні поняття. Можна сказати, що етика в екологічному відношенні – це обмеження волі і дій в боротьбі за існування. Така етика багато в чому стимулює прояснення екологічних ситуацій, настільки нових і складних, що розглянути соціальну доцільність їх людина відразу не в змозі.

Під екологічною етикою слід розуміти стан любові, пошани, захоплення, обов'язку, самопожертвування, совісті, усвідомлення наявної цінності і біоправ. Це стан моральних якостей людини передбачає розширення сфери моральних відчуттів, розповсюдження їх на природу. Ще І. Кант відзначав, що етика – є філософія доброї волі, а не тільки доброї дії [7, с. 8]. У такому разі екологічна етика містить два головні рівні: «метаетику» і «нормативну етику». Метаетика займається обґрунтуванням моральних думок для відповідей на моральні питання, а також концептуальним аналізом таких морально важливих понять як «цінність» і «власник має рацію». Нормативна ж етика стосується практичних питань, як такого «що я повинен робити?».

2.2. Екологічна ідеологія. Екологічна етика має три головні джерела: релігію, філософію і екологію. Суть екологічної етики виявляється в синтезі різних галузей культури, зокрема мистецтва, релігії, філософії, політики, моралі, науки. В даний час, коли людина в змозі зробити з природою все, що їй заманеться, постає необхідність повернутися до принципу глобалізації екологічної етики, відповідно до якого людина стає відповідальною за всю природу. Не тільки жива, але і нежива природа має бути об'єктом любові. Глобальна екологічна етика бере початок ще з часів Стародавньої Греції, коли людина розглядалася як «мікрокосмос», що відображає в собі весь Всесвіт як «макрокосмос». Так само для сучасної людини важливо не тільки відчувати себе частиною Універсуму, але і відчувати відповідальність за весь навколишній світ.

Принцип глобалізації екологічної етики веде до так званого екологічного гуманізму. В зв'язку з цим слід зазначити, що з тих часів, коли в цивілізованих країнах в результаті досягнень науки і техніки почало засуджуватися і долатися насильство над людиною, почала рости нищівна експлуатація природи людиною. Німецький філософ Г. Йонас центральною етичною проблемою, пов'язаною з розвитком техногенної цивілізації, вважає відповідальність людини за поведінку в біосфері [2, с. 52]. Виникає необхідність в екологічному гуманізмі, який розповсюджувався б як на людину, так і на природне середовище. Екологічний гуманізм повинен стати своєрідною відповіддю на виклик сьогодення, на нинішні екологічні кризи, тісно переплетені з соціальними. Головною його ідеєю є відмова від насильства над природою і людиною.

Принцип екологічного гуманізму в етиці заснований на гармонії людини і природи та визнанні рівноцінності всього живого. Якщо ми хочемо подолати екологічну кризу, потрібно вчитися ненасильницькій взаємодії з природою і назавжди відмовитися від бажання підкорити її. Звичайно, життя неможливе без насильства, але людина повинна прагнути до його зменшення. Не потрібно думати, що від нашої поведінки нічого не залежить у величезному Всесвіті. Людина повинна жити з вірою, що її особиста поведінка все-таки має сенс і значення.

Для того, щоб звільнитися від влади природи, історично людина удавалася до насильства над нею. Але людина не може бути вільною від природи, так само як і природа переможена нею. Люди починають розуміти, що насильство над природою обертається проти них самих. А гуманність щодо природи буде ще одним аргументом в обґрунтуванні необхідності відмови від насильства в міжособистих стосунках. Збереження існуючого

різноманіття зберігає світ, і не тільки матеріальний, який чим різноманітніший, тим більше стійкий, але і духовний, як стверджує сучасна психологія.

Не можна виключати допустимість регуляції сил і явищ природи, але любов'ю, а не насильством. Любов до природи, що протистоїть прагненню панувати над нею, залишається важливим чинником взаємодії в системі «людина-природа», незважаючи на популярні гасла «управління», «регуляції», «оптимізації». Матеріальний прогрес споживацької цивілізації веде до кризи, тому що матеріальні потреби ростуть безмежно, переходячи в протиріччя з можливостями біосфери їх задовольнити. Екологічна етика дозволяє послабити антагонізм даного виклику глобалізації [3, с. 180].

Екологічна етика впливає і на екологічне право, тобто систему юридичних норм, які регулюють взаємодію людини і природи. Екологічне право має дві сторони. Насамперед, це право людей на здорове природне середовище; відшкодування збитків конкретним особам і державі підприємствами-забруднювачами; екологічну гласність, тобто повну інформацію про стан природного середовища, об'єднання в різноманітні екологічні організації. З іншого боку – це права всього живого на Землі. Так, наприклад, в Швеції ухвалені закони, які забороняють жорстокі форми поводження з тваринами.

З'являється нова ідеологія, звернена до загальнолюдських цінностей розуму, духу, совісті, так звана екологічно орієнтована ідеологія. Її новизна і специфіка полягає в тому, що вона долає не тільки класові, національні і релігійні розбіжності, але і властивий всім існуючим ідеологіям антропоцентризм, орієнтуючись не тільки на загальнолюдські, але і загальножиттєві цінності, єдині для людини і природи. Екологічна ідеологія – це ідеологія життя, солідарності людини і природи. Вона, поза сумнівом, ближче до моральної, ніж споживацької сторони ідеології, оскільки солідарній з природою людині доводиться відмовитися від домінанти особистих потреб.

Аналізуючи проблему, доцільно виділити загальні джерела і складові частини екологічної ідеології. Перш за все, – це філософія екзистенціалізму, далі – філософія Хайдеггера, що підійшли в ХХ столітті до розуміння найважливішого значення природного середовища для існування і розвитку людства. В рамках широкого розуміння філософії як любові до мудрості, одним з основоположників екологічної ідеології може вважатися вже згаданий А. Швейцер з його концепцією «благоговіння перед життям». Необхідно назвати і такі гуманітарні напрями досліджень як екософія, ноософія, вітософія, в рамках яких, виходячи з філософських основ, формулюються деякі «правила життя» як сукупність екологічних заповідей.

Залучення понять східної філософії, таких як «ахимса» – ненасильство і неспричинення шкоди живому, і «дао» – природний шлях розвитку, вносять до екологічної ідеології глибоке історичне вимірювання. Проте екологічна ідеологія, маючи глибоке історичне коріння, все-таки – продукт сучасності і відповідь на глобалізаційний виклик небезпечної ситуації у взаємодії людини з середовищем її мешкання.

Зупинимося на основному принципі екологічної ідеології: врахування у всіх сферах людської діяльності реакції природного середовища на внесені до нього збурення; діяльність не всупереч природі з порушенням колообігу речовин, трофічних рівнів, знищенням її складових частин, а разом з природою, враховує її можливості і закони функціонування. Цей практичний принцип діяльності має своє юридичне втілення в концепції прав природи, що інтенсивно обговорюється в даний час. У основі її лежить затвердження рівноцінності всіх форм життя, не дивлячись на очевидні розбіжності в складності побудови і рівнях організації. Людина з «вінця природи» від епохи Відродження, перетворюється на один з видів, які не має ціннісних переваг над іншими. На зміну антропоцентризму приходять екоцентризм. Юридичний принцип рівноправ'я знаходить моральне обґрунтування і завершення в екологічній етиці.

Не може бути світла і згоди в людських душах без того, щоб екологічні стосунки не стали людськими у вищому розумінні слова, як не може бути гармонії людини з природою

без згоди в суспільстві. Екологічна ідеологія затверджує примат моральності над формами економічного і політичного ладу.

Екологічна ідеологія розглядає розвиток суспільства як дві історичні стадії: єдності, гармонії людини з природою і розриву між ними. В даний час перед людством постала невідкладна потреба повернення на новому рівні до гармонії людини з природою. Ідеал, до якого закликає екологічна ідеологія, – екологічне суспільство, сформоване на її принципах. У такому разі майбутнє повинне включати екологічні виміри, оскільки науково-технічна могутність людини зробила її настільки «великою», що вона нагадує слона в посудній лавці і вимушена погоджувати свій рух з оточенням, в якому живе.

Висновки

Підсумовуючи дане дослідження, звертаємо увагу на такі його концептуальні положення:

- головним завданням екологічної етики є створення моральних бар'єрів в суспільстві, внутрішніх "табу", які забороняють певні дії щодо природи;
- на відміну від екологічної науки, яка описує те, що є, екологічна етика декларує те, що має бути;
- екологічну етику можна рахувати свого роду інструментом керівництва для з'ясування абсолютно нових, на перший погляд незрозумілих і непередбачуваних екологічних ситуацій;
- екологічна етика породжує екологічний гуманізм, що розповсюджуючись переходить в екологічну ідеологію, на основі якої створюється екологічна культура.

Природа входить в сферу моралі як результат зростаючої науково-технічної могутності людини. Екологічні кризи змушують людство піднятися на новий теоретичний ступінь свідомості. Шлях до дійсно глобальної свідомості і всесвітньої екологічної культури лежить не через придушення одних культур іншими або раціональне конструювання нових еколого-соціальних систем, а через об'єднання людей і націй на базі загальнолюдської моральної мудрості. Етика сучасного суспільства за умов глобальної екологічної кризи повинна об'єднатися з традиційним гуманізмом, в основі якого лежить толерантність і ненасильство. Екологічна етика, охоплюючи природу, входить в культуру як її складова, і через етику культура в екологічному гуманізмі і екологічній ідеології з'єднується з природою.

У своєму розвитку екологічна етика ніколи не зупиниться. Вона і далі передбачатиме критичне тестування природоохорони на духовність. В зв'язку з цим перспектива подальших опрацювань даного наукового напрямку бачиться в дослідженні моральної сторони сучасних екологічних програм і екологічної політики держав.

Література

1. ГАЙДЕПТЕР М. Дорогою до мови / Пер. з нім. В. Кам'янця. Львів: Літопис, 2007. 232 с.
2. ЙОНАС Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації / Г. Йонас; пер. з нім. А. Єрмоленка. К.: Лібра, 2001. 400 с.
3. ЮРЧЕНКО Л. І. Екологічна культура в контексті екологічної безпеки: Монографія / Л. І. Юрченко. Київ: Вид. Парапан, 2008. 296 с.
4. CALLICOTT B. Beyond the land ethic: more essays in environmental philosophy. Albany: Suny Press, 1999. 427 p.
5. HARGROVE E. Foundations of environmental ethics / E. Hargrove. New Jersey: Prentice Hall, 1988. 229 p.
6. "Holmes Rolston, III" in *Key Thinkers on the Environment*, Joy A. Palmer Cooper and David E. Cooper, eds. (London: Routledge, 2018), pages 291-297.
7. KANT IMMANUIL. Estetyka. Perekład z nimetskoj Bohdana Havryshkiva. Lviv: Avers, 2007. 380 p.

8. NEWTON JULIANNE LUTZ. ALDO LEOPOLD'S ODYSSEY. Washington: Island Press / Shearwater Books. 2006. ISBN 978-1-59726-045-9.
9. SCHWEITZER ALBERT. Ein Leben für Afrika. Guido Dieckmann. Aufbau Taschenbuch, Berlin, 2009. 343 c.
10. TAYLOR P. Biocentric egalitarianism, Environmental ethics. / P. Taylor // Louis P. Pajman, Boston-London, Jones and Bartlett Publishers, 1994. P. 71-84.

Information about authors:

Lyubov Yurchenko – Doctor in Philosophy, National University of Civil Defence of Ukraine, Kharkiv, Ukraine

Lyudmila Gontarenko – PhD in Psychology, National University of Civil Defence of Ukraine, Kharkiv, Ukraine.